

Zîcîn günümüze ulaşan 300 varak civarındaki bölümlerinin yazma nüshaları Leiden ve Oxford'da bulunmaktadır (1-22. bölümler Leiden Universitätsbibliothek, Codicum, Or. 143'te, 21-44. bölümler Oxford Bodleian Library, nr. 331'de; ayrıca 1-57. ve 77-81. bölümlerin bazı ilâvelerle yapılmış bir özetı de Biblioth  que Nationale, Ar., nr. 2496'da kayıtlıdır). 1804'te Armand-Pierre Caussin de Perceval, Leiden nüshasını esas alarak İbn Yûnus'un gözlem raporlarını orijinal metin ve Fransızca tercüme halinde neşretmiştir ("Le livre de la grand table Hak  mite", *Notices et extraits des manuscrits de la Biblioth  que Nationale*, VII [Paris 1804], s. 16-240). J. J. S  dillot da Leiden yazmasını çevirmiş, ancak bu çalışma basılmamış, J. B. Delambre tarafından Paris yazması ile birlikte   zet bir yayın haline getirilmiştir (*Histoire de l'astronomie du moyen   ge*, Paris 1819; New York-London 1965). Karl Schoy,   nce *Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie* dergisinde z  c  n sferik astronomi ve güneş saati teorisiyle ilgili bölümlerinin tahlil ve tercümesini ihtiva eden bir dizi makale (sy. 48 [1920], s. 97-111; sy. 49 [1921], s. 124-133; sy. 50 [1922], s. 3-20, 265-271), arkasından da başka bir makale ile (*ISIS*, V [1923], s. 364-399) *Gnomonik der araber* (Berlin-Leipzig 1923) ve *  ber den Gnomonschatten und die Schattentafeln der arabischen Astronomie* (Hannover 1923) adlı kitapları yayımlamıştır. Eserdeki sferik astronomi   zerine David A. King de Yale   niversitesi'nde bir doktora tezi hazırlamıştır (1972, *The Astronomical Works of Ibn Yûnus*). S. Newcomb, İbn Yûnus'un otuz ay tutulmasıyla ilgili gözlem verilerini esas alan bir çalışma yapmış ("Researches on the Motion of the Moon, part I.", *Washington Observations for 1875* [Washington 1878]), R. Newton, z  c  deki öteki gözlem kayıtlarını *Ancient Astronomical Observation and the Acceleration of the Earth and Moon* (Baltimore 1970) adlı çalışmasında kullanmıştır.

İbn Yûnus, *ez-Zic'û'l-Hâkimi*'nin 10. bölümünde eserin bir özetini çıkardığını söylemekteyse de bu çalışma günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca XIII. yüzyılda Yemenli astronomi âlimi Eb'ûl-Ukûl'un tertip ettiği *Muhtâr* adlı zîc in de (British Museum, nr. 768 [Or., nr. 3624]) İbn Yûnus'un, *ez-Zîc'û'l-Hâkimi*'den önce hazırlamış olduğu anlaşılan ve yine günümüze ulaşmayan bir başka zîcine dayandığı sanılmaktadır.

İslâm dünyasında *ez-Zîcü'l-Hâkimi*'ye dayanan başka zîc'ler de hazırlanmıştır. Bunların en önemlileri, her ikisi de XIII. yüzyılda Merâğa Rasathânesi'nde düzenlenmiş olan Nasîrüddîn-i Tûsî ile Muhyiddin el-Mağribî'nin zîc'leridir. Yine aynı yüzyılda Mısır'da da *Muṣṭalaḥ* adlı bir zîc meydana getirilmiştir (Bibliothèque Nationale, Ar., nr. 2513, 2520).

İbn Yûnus'un *ez-Zic'û'l-Hâkimi*'den başka günümüze ulaşan veya sadece adları bilinen diğer eserleri de şunlardır: 1. *Kitâbü Gâyeti'l-intifâ' fi ma'rifeti'd-dâ'ir ve fażlihî ve's-semî min kûbeli'l-irtifâ'*. Bu isim, İbn Yûnus'un mîkât (zaman ölçümü) ilmiyle ilgili cetvellerinin de yer aldığı külliyata sonradan verilmiştir. Ancak XIX. yüzyıla kadar Kahire'de kullanılan bu cetvellerin hangilerinin İbn Yûnus'a ait olduğunu kestirmek zordur; zira bazılarının XIII. yüzyılda yazılmış astro-nom Maksî tarafından hazırlandığı bilin-mektedir (Dublin Chester Beatty Library, nr. 3673; Dârû'l-kütûbi'l-Misriyye, Mîkât, nr. 108; külliyyatın çeşitli bölümlerine ait diğer yazmalar için bk. Sezgin, VI, 231; ayrıca bk. DSB, XIV, 579-580). 2. *Kitâbü'l-Ceyb*. Sinüs cetvelleri hakkında olup mevcut iki nüshasından biri Berlin'de (Staatsbibliothek, nr. 5752/1), diğeri Dimaşk Dârû'l-kütûbi'z-Zâhiriyye'de (nr. 3109) kayıtlı bulunmaktadır. 3. *Kitâbü'l-Meyl*. Güneşin deklinasyon cetvelleri hakkındadır (Berlin Staatsbibliothek, nr. 5752/2). 4. *Ki-âbü't-Ta'dili'l-muḥkem*. Güneş ve aya ait ekuasyon (tâdil) cetvelleridir. Ay cetvellerinin tamamı Kahire Dârû'l-kütûbi'l-Misriyye'de kayıtlıdır (Mîkât, nr. 29); ayrıca Gotha Forschungsbibliothek ile (nr. A 1410/2) British Museum'da da (Or. 3624) eserin bazı bölümleri bulunmaktadır. 5. *Risâle fi tarîkı istiḥrâci ḥaṭṭi nısfî'n-neḥâr*. Pratik astronomiyle ilgili olup tek nüshası Ambrosiana'da (nr. 281 E) kayıtlıdır (Sezgin, VI, 231). 6. *Kitâbü Bulâğî'l-ümniyye fimâ yete'allak bi-ṭulû'is-Şi-ra'l-yemâniyye*. İbn Yûnus'un, ayın zodyağın herhangi bir burcunda iken Sirius yıldızının doğuşundan çıkarılabilecek gizli anlamlar ve kehanetler hakkında kaleme aldığı ünlü astrolojik eseridir (Manchester John Rylands Library, nr. 927 [916]; Gotha Forschungsbibliothek, nr. A 1459; Dârû'l-kütûbi'l-Misriyye, Mecâmî', nr. 289). 7. *'Amelû'süreyyâ yûḳadû fiha'snâ 'aşe-ra ḳandilen le-külleḡ meẓat sā'atün mine'l-leyl taḡi'a minhâ ḳandilün*. On iki kandilli avize saati üzerine yazılan ve Luvîs Seyho tarafından *el-Mesrık*'ta ya-

yımlanan bu risâle (Sezgin, VI, 231) İbn Yûnus'a nisbet edilmektedir; ancak Yûnus el-Usturlâbî'ye ait olma ihtimali de vardır (*DSB*, XIV, 580). Bu saat düzeneğinde güneş batımıyla bütün lambalar yakılmakta ve on iki saat süreyle her saat başı birinin yağı tükenip sönmektedir (Kennedy – Ukashah, LX [1969], s. 543-545).

8. *Kitâbü'z-Zıl*. Kötanjant cetvellerine dairdir. İbn Yûnus'a namaz vakitleri hakkında bir şiir de nisbet edilmektedir (*Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye*, Mîkât, nr. 181).

BİBLİYOGRAFYA :

Sâid el-Endelûsî, *Ṭabaḳātü'l-ümem*, Beyrut 1985, s. 149-150; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 230-231; İbn Hallikân, *Veḫyât*, III, 420, 429-431; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1390/1971, IV, 232-233; İbnü'l-İmâd, *Şeze-rât*, III, 156-157; Suter, *Die Mathematiker*, s. 77-78; Brockelmann, *GAL*, I, 255-256; *Suppl.*, I, 400-401; Aydin Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 130-156; Sezgin, *GAS*, VI, 136-137, 228-231; VII, 173; David A. King, "İbn Yûnus", *DSB*, XIV, 574-580; a.mlf., "İbn Yûnus' Very Useful Tables for Reckoning Time by the Sun", *Archive for History of Exact Sciences*, X, Heidelberg 1973, s. 342-394; a.mlf., "İbn Yûnus on Lunar Crescent Visibility", *Journal for the History of Astronomy*, XIX/3, Cambridge 1988, s. 155-168; a.mlf., "İbn Yûnus", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*, Dordrecht 1997, s. 438-439; Zirikî, *el-A'îlâm* (Fet-hullah), IV, 298; İzmirlî İsmail Hakkı, "İbn Yûnus ve İbnü'l-Heysem", *DİFM*, I/4 (1926), s. 45-48; E. S. Kennedy – W. Ukashah, "The Chandelier Clock of İbn Yûnis", *ISIS*, LX (1969), s. 543-545; B. R. Goldstein, "İbn Yûnus", *EI²* (İng.), III, 969-970.

MUAMMER DIZER

İBN YÛNUS, Kemâleddin

(کمال الدین ابن یونس)

Ebü'l-Feth (Ebû İmrân)

Kemâlüddîn Mûsâ b. Yûnus
b. Muhammed el-Mevsîlî el-Ukaylî
(ö. 639/1242)

Çok yönlü âlim.

5 Safer 551 (30 Mart 1156) tarihinde Musul'da doğdu. İlk tahsilini devrin ileri gelen fakihlerinden olan babasından gördü. Yahyâ b. Sa'dûn el-Kurtubî ve çeşitli âlimlerden Arapça, fıkıh ve hadis okudu. 571'de (1175) Bağdat'a gitti; Nizâmiye Medresesi'nde müd olan Sedîdüddin es-Silmâsî ile Radiyyüddin el-Kazvinî'den fıkıh, usûl-i fıkıh ve hilâfiyat, Kemâleddin el-Enbârî'den dil ve edebiyat, Şerefeddin el-Tûsî'den matematik dersleri aldı. Bu arada diğer bazı hocalardan tarih, felsefe, mûsiki, astronomi, kimya, simya, fizik

ve tıp öğrenerek 575 (1179) yılı civarında Musul'a döndü. Sohbetlerinde bulunan İbn Hallikân ve İbn Ebû Usaybia gibi çağdaşı müelliflerin hakkında verdikleri bilgilere göre henüz genç denilecek bir yaşta iken pek çok ilim dalında (İbn Hallikân'a göre yirmi dört, Zehebî'ye göre on dört) söz sahibi oldu ve kısa sürede tanındı. Babasının 576'da (1180) vefatı üzerine Zeynüddin Ali Küçük Mescidi'nde onun yerine geçti ve burası, uzun süre ders vermesinden dolayı ona nisbetle el-Medresetü'l-Kemâliyye adıyla anılmaya başlandı. Aynı şekilde zamanın ileri gelen fakihlerinden ağabeyi İmâdüddin Ebû Hâmid'in 608 (1211) yılında ölmesinden sonra Medresetü'l-Alâiyye'de onun yerini aldı; arkasından yeni açılan el-Medresetü'l-Kâhiriyye'ye, 620 (1223) yılında da Bedreddin Lü'lü'nün kurduğu el-Medresetü'l-Bedriyye'ye müderris oldu. Sonuncu görevinde iken 14 Şâban 639 (17 Şubat 1242) tarihinde vefat etti.

İlgilendiği her ilimde uzman sayılacak kadar geniş bilgiye sahip olan İbn Yûnus'un pek çok dalda talebesi vardı. Ayrıca ondan dönemin tanınmış âlimleri de faydalanmıştır. Meselâ Teâsîf diye tanınan ve Nasîrüddin-i Tûsî ile geometriye dair tartışmalarda bulunan Alemüddin Kaysâr b. Abdülganî, matematik bilimlerinde büyük bir üstat sayıldığı halde Musul'a gidip onunla birçok kitabı müzakeretmiştir. Esîrüddin el-Ebherî de çeşitli eserler yazdığı ve şöhretinin zirvesinde olduğu bir zamanda Musul sarayında himaye görürken (625/1228) onun yanında müdlik yapmış ve kendisinden ders almıştır. Öte yandan özellikle matematik ve astronomide o dönemin en çok başvuru şahsiyeti olduğu için Bağdat, Halep ve Endülüs'teki bazı âlimlerle Alman İmparatoru II. Friedrich de bu ilimlerde karşılaştıkları meseleleri mektupla ona sormuşlardır. Abdüllatif el-Bağdâdî'nin 585 (1189) yılında Musul'a gittiğinde onu kimya ile uğraşırken gördüğü ve hakkında, "Kemâleddin b. Yûnus'u riyâziyyât, fıkıh ve felsefî ilimlerde iyi buldum; ancak aklını ve vaktini kimya deneylerine adanmış, başka her şeyi küçümser hale gelmiş" dediği bilinmektedir. Ondan hem Şâfiîler hem Hanefîler fıkıh okurken yine nakledildiğine göre yahudilerle hristiyanlar da Tevrat ve İncil okumuşlardır.

Eserleri. İbn Yûnus, hemen her ilim dalında yoğun birikime sahip olmasına rağmen fazla eser yazmamıştır. Günümüze ulaşan başlıca eserleri şunlardır: 1. *Şerhu Risâle fîmâ yahtâcû ileyhi's-*

şânî min a'mâlî'l-hendese. Ebû'l-Vefâ el-Bûzcânî'nin eseri üzerine yapılmış bir şerhtir (Meşhed Âsîtâne-i Kuds-i Rezevî Ktp., nr. 5357/130). 2. *Risâle fî beyânî muḳaddimeteyn mühmeleteyn istaḳ-melehümâ Ebüllünîyûs fî evâhîrî'l-maḳâletî'l-ûlâ min Kitâbî'l-Mahrûṭât.* Pergeli Apollonios'un *Konika'sı* hakkındadır (Manisa İl Halk Ktp., nr. 1706, vr. 291^b-293^a; Oxford Bodleian Library, Thurst, nr. 713/4, vr. 78^a-79^a; nr. 3973/3, vr. 52^a-52^b). 3. *Risâle fî'l-burhân 'ale'l-muḳaddimetî'l-leṭî ehmelehâ Erşimîdis fî kitâbîhî fî tesbî'î'd-dâ'ire ve keyfiyeti ittiḥâzî zâlike.* Archimedes geometrisi üzerinedir (Manisa İl Halk Ktp., nr. 1706, vr. 218^b-220^a; TSMK, III. Ahmed, nr. 3342/5; Oxford Bodleian Library, Thurst, nr. 3970/3, vr. 128^b-129^a). 4. *Risâle fî'stihrâcî deḳâ'îkı ḥuşaşı ihtilâfî manẓarî'l-kamerî'l-mustaḳmele fî'l-Mecisṭî* (Manisa İl Halk Ktp., nr. 1706, vr. 293^b-294^b). 5. *Mesâ'il sü'ilet 'anî'l-'allâme Kemâlüddîn ma'a cevâbâtihâ.* İbn Yûnus'un kendisine sorulan cebir ve geometriye dair sorulara verdiği cevaplardan ibarettir (Manisa İl Halk Ktp., nr. 1706, vr. 285^b-290^b). 6. *Mes'ele ilâ Kemâlidîn Mûsâ b. Yûnus ilâ Mevşîl min Endelûs sene 584 ve cevâbuhû 'aleyhâ.* Geometri konusunda Endülüs'ten yöneltilen sorulara verdiği cevaplardır (Manisa İl Halk Ktp., nr. 1706, vr. 217^a-218^b). Müellifin ayrıca geometri konusunda adı bilinmeyen bir risâlesi vardır (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1502/17, vr. 270^{a-b}; Berlin Staatsbibliothek, nr. 6008; Paris Bibliothèque Nationale, nr. 2467/15).

İbn Yûnus'un kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Keşfü'l-müşkilât ve izâhu'l-muḳdîlât* (tefsir), *Müfredâtü'l-elfâzî'l-Kânûn li'bn Sînâ*, *Uyûnû'l-manṭîḳ*, *el-Esrârû's-sultânîyye fî'n-nücûm* ve *Luḡa fî'l-hikme*. İbn Ebû Usaybia *Ḡunyetü'l-fakîh fî şerhi't-Tenbîh li-Ebî İshâḳ eş-Şîrâzî* adlı kitabın ona ait olduğunu söylemekteyse de (*Uyûnû'l-enbâ*, I, 308) bu eser Zehebî'nin de belirttiği gibi (*Târîhu'l-İslâm*, s. 88-89; ayrıca bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 489) oğlu Şerefeddin Ahmed'e aittir ve bu husus, eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının (Serez, nr. 1066; Ayasofya, nr. 1217, 1218) I. cildinin başındaki kayıttan açıkça anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Şâme, *eż-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 172; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnû'l-enbâ*, Kahire 1299/1882, I, 306-308; II, 204; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 311-318; İbnü'l-Fuvâtî, *el-Havâdisû'l-câmî'a*,

Bağdad 1351/1932, s. 149; Ebû'l-Fidâ, *Târîh*, II, 177-178; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 621-630*, s. 88-89; a.e.: *sene 631-640*, s. 432; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XXIII, 85-87; Safedî, *el-Vâfi*, TSMK, III. Ahmed, nr. 2920, XXVI, vr. 151^b-153^a; Sübkî, *Ṭabakât*, V, 158-162; İznevi, *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 1272; Delcî, *el-Felâke ve'l-meflûkûn*, Kahire 1322, s. 84; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyye*, Süleymaniye Ktp., Turhan Valide Sultan, nr. 235, vr. 58^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 489; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 206-207; Suter, *Die Mathematiker*, s. 140-142; Brockelmann, *GAL*, I, 400, 850, 859; Sarton, *Introduction*, II/2, s. 600; Kadri Hâfız Tûkân, *Türâşu'l-'Arabî'l-İlmî fî'r-riyâziyyât ve'l-felek*, Beyrut, ts. (Dârü's-şark), s. 394-399; Sezgin, *GAS*, V, 141, 324; VII, 402-403; Abdülkerîm-i Müderris, *Dânişmendân-ı Kürd der Hîdmet-i 'İlm u Dîn*, Tahran 1349 hş., s. 444-445; Ramazan Şeşen, *Nevâdirü'l-maḥtûṭâtî'l-Arabiyye fî mektebâtî Türkiyye*, Beyrut 1975, I, 205-206; a.mlf., *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 273, 294, 370-372, 378; a.mlf., *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 420-421, 427; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 332; I. Goldziher, "The Attitude of Orthodox Islam toward the Ancient Sciences" (ed. Merlin L. Swartz), New York 1981, s. 185-215; Seyyid Ca'fer Secçadî, "İbn Yûnus", *DMBİ*, IV, 150-151.

RAMAZAN ŞEŞEN

İBN YÛNUS, Tâceddin

(bk. MEVSİLİ,
Abdürrahim b. Muhammed).

İBN ZAFER

(ابن زافر)

Ebû Abdillâh Hüccetüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Ebî Muhammed Abdillâh b. Muhammed es-Sıkkî el-Mekkî (ö. 565/1170 [?])

Dil, edebiyat ve tefsir âlimi.

497 (1104) yılında Sicilya'da doğdu. Bazı kaynaklarda Ebû Ca'fer (Yâkût, XIX, 48; Süyûtî, I, 142), bazılarında Ebû Hişâm (Fâsî, II, 344) künyesiyle de anılır. Çocuk denemek yaşta iken ailesi Mekke'ye göç etti. İbn Zafer, ilk eğitimini burada aldıktan sonra tahsiline devam etmek için Mısır'a gitti. Mısır'da ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Daha sonra Endülüs'e gitmek üzere yola çıktı. Tunus'un Mehdiye şehrinde iken şehir Normanlar tarafından istilâ edildi (543/1148). Bir süre sıkıntı içinde yaşadı ve ardından Sicilya adasına geçti. *Sülvânü'l-muḳâ'a* adlı eserini 554'te (1159) burada tamamladığına bakılarak Sicilya'da uzun süre kaldığı söylenebilir. Ancak İbnü'l-Kiftî, onun Sicilya'ya 554 (1159) yılında döndüğünü söyler. Bu bil-